

Ивана Јовановић¹, архивски саветник
Историјски архив Ниш
Србија

ЖИВЕТИ И УМРЕТИ ЗА СВОЈЕ ИДЕАЛЕ: ХЕРОЈИ ЈЕДНЕ ЕПОХЕ ДР ПЕТАР ВУЧИНИЋ И ЈЕЛЕНА ГЛАВАШКИ

Апстракт: На подручју нишке општине Медијана налазе се две улице које носе назив по др Петру Вучинићу и Јелени Главашки, хероју и хероини који су последње дане свога живота провели у логорима на Бањици у Београду и Црвеном Крсту у Нишу, где су и стрељани. Ко су заправо били ово двоје младих интелектуалаца и револуционара и каква је била њихова животна прича?

Вучинић (Васе) Петар, лекар из Ниша (Ристићева 8), рођен је 29. јула 1878. године у селу Рогами (5.7км од Подгорице). Ухапшен је од стране Специјалне полиције 24. јуна 1941. године као члан КПЈ. Према извештају полицијског агента, наставио је да делује као комунистички агитатор и после забране КПЈ. Био је познат под надимком „црвени лекар”. Из нишког Казненог завода пребачен је у Логор на Бањици где је стрељан септембра 1941.

Јелена (Веселин) Главашки, рођена је 21. јуна 1907. године у селу Бочар, срез Велика Кикинда. Основну школу завршила је у родном месту, грађанску у Великој Кикинди, а учитељску у Суботици. За учитељског дневничара у Чантавару (Тополски срез) постављена је 4 новембра 1929. године. Затим завршава забавиљски течај у Сарајеву и 25. јануара 1933. године, одлуком министра постављена је за забавиљу Основне школе у Алексинцу. Како се још од детињства развијала под утицајем стрица Чедомира Главашког, комунисте, припадала је оној групи просветних радника који су, са оснивањем учитељског комунистичког покрета, постали његови најактивнији сарадници. Августа 1936. године премештена је за забавиљу основне школе у Нишу. Ту је остала до рата и своје погибије. Ухапшена је 26. фебруара 1943. године и одведена у логор на Црвеном Крсту. Стрељана је на Бубњу 12. јануара 1944. године.

Кључне речи: др Петар Вучинић, Јелена Главашки, лекар, забавиља, логор, стрељање, Жени Лебл

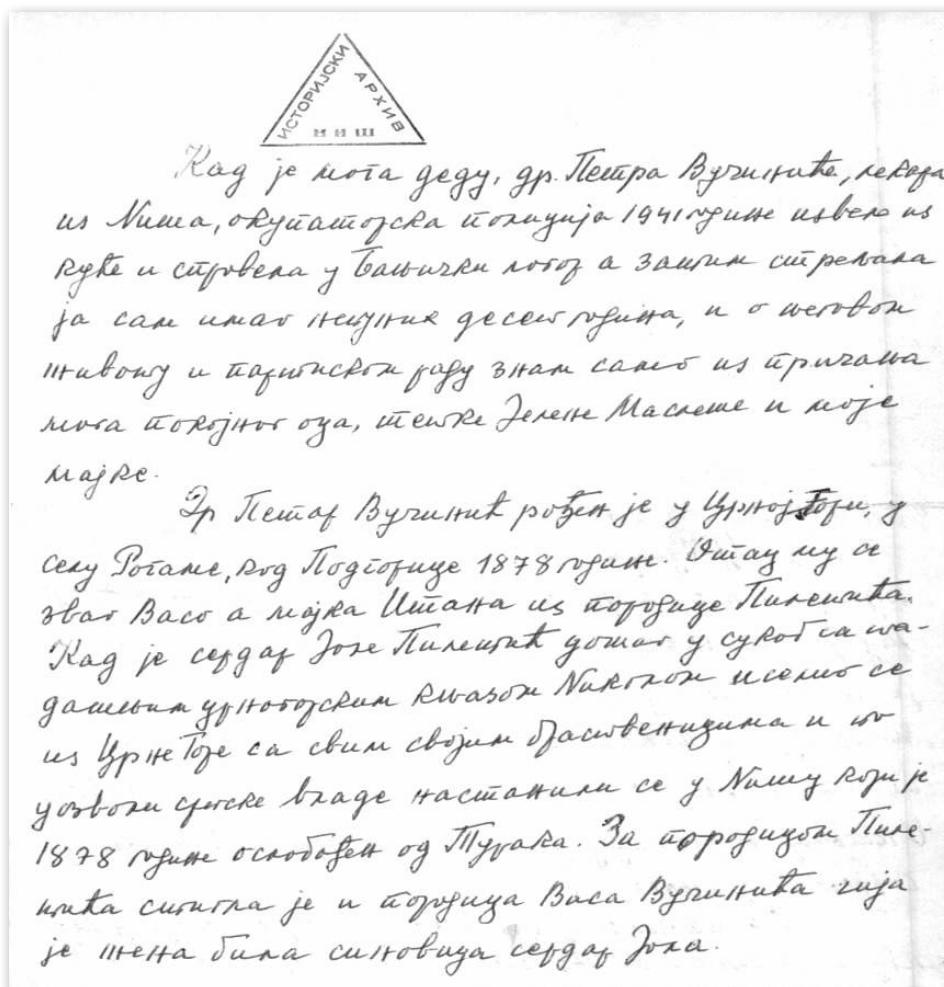
¹ ivanaj@arhivnis.rs; Ivana Jovanović, Historical Archives of Niš, Serbia

Др Петар Вучинић – порекло, школовање, лекарска каријера и партијски рад

Доктор Петар Вучинић чије име носи једна од улица у нишкој општини Медијана, рођен је у селу Рогами недалеко од Подгорице, 29. јула 1878. године. Отац му се звао Васо а мајка Итана из породице чувеног Јоле Пилетића, сердара и војводе, поглавара и вође племена пиперског. Јоле је дошао у сукоб са околином кнеза Николе, а затим и са самим кнезом. Оптужен је да ровари против кнеза и да ради за Србију. Након овог сукоба Јоле се иселио из Црне Горе са својим братственицима (укупно 56 чланова породице) и по дозволи српске владе настанили су се у Нишу који је 1878. ослобођен од Турака.² За породицом Пилетића стигла је и породица Васе Вучинића, чија је жена била синовица сердара Јола. Његова породица је била бројна са шесторо деце, пет синова и једном ћерком. Добили су једну стару кућу у улици Зоне Замфирове и живели су врло оскудно. Васа је радио као физички радник на истовару угља на железници док је Итана држала ћаке из Топлице који су у Нишу учили школу. Петар је у Нишу завршио 4. разреда гимназије и у 5. разреду добио руску стипендију. Са једном групом црногорских ученика одлази у Русију. Тамо је похађао семинарију у Кијеву која је имала ранг гимназије. Ту је сазнавао и прихватао социјалистичке идеје и залазио у прве тајне социјалистичке кружоке. За неке од ученика ове школе касније је причао своме сину, описујући их као вође Октобарске револуције и истакнуте политичаре совјетске државе. По завршеној семинарији прешао је у Москву где уписује студије медицине. Као студент у Москви доживео је велику Руску револуцију из 1905. године коју је прихватио свим својим срцем као и мноштво студената и радника из целе Русије. После завршених студија медицине стажирао је у болници у Јелисаветграду где остаје пет година као болнички лекар. У Србију се вратио као лекар 1912. године и учествовао као санитетски официр и у Балканском и у Првом светском рату. У Војној болници у Нишу је 1915. године радио као санитетски мајор где је предано и пожртвовано лечио српске војнике рањенике и оболеле од тифуса. Када је почело повлачење војске и народа, за њим су у родно Рогаме у Црној Гори кренули отац, мајка и сестра, где су остали до краја рата. По ослобођењу је радио као окружни лекар у Пећи и предавао је хигијену у Пећкој гимназији, која је била врло погодно тло за примање социјалистичких идеја и сазнања о успелој Октобарској револуцији, о совјетима радника и сељака, о колективизацији, колхозима и совхозима, Лењину. Био је кандидат на комунистичкој листи на изборима за уставотворну скупштину. Ови избори су показали да комунисти представљају велику снагу у земљи што је владу јако уплашило те је донела „Обзнану”, закон против комуниста у Југославији. Петар је изгубио државну службу и више је никада није имао. Морао је да напусти Пећ и пређе у Ниш где је тајно одржавао контакте са друговима из реда радника, студената и учитеља из околних места. Међу њима су били Лаза Дедијер из Прокупља, Света

² ИАН, Збирка Вариа, бр. 497, Мемоарска казивања др Зорана Вучинића.

Стефановић – ветеринар, учитељица Вучковић и др.³ Када је преко радио таласа саопштена вест да су почеле војне операције на Источном фронту, сазвана је у Београду конференција представника окупаторске и квинслишке управе. Предвиђала се појачана активност КПЈ. Шеф немачке окупационе управе у Србији, ваздухопловни генерал Штедер, инсистирао је да хапшења почну истог дана. За извођење ове акције прибављена је београдској полицији и жандармерији нова количина оружја и муниције. Специјални изасланици Аћимовићевог Министарства унутрашњих послова упућени су са списковима лица која је требало ухапсити у Крушевац, Краљево, Јагодину, Ниш, Лесковац, Чачак, Зајечар и Неготин. У Ниш је упућен искусни полицајац Илија Паранос. Рација у Нишу је почела у току ноћи 23/24. јуна и трајала све до подне, а наредних дана су настављена појединачна хапшења. Групе од 3–5 полицијских агената, жандарма и Немаца, блокирале су и претресале куће, хапсиле и одводиле осумњичене у Управу полиције у

Слика 1. ИАН, документ из Збирке Вариа

³ Исто.

Душановој улици, а одатле у Казнени завод. Сачувани су записници о саслушању истакнутих комуниста. Већ 3. јула 1941. године, шеф Општег одсека Управе полиције Мирко Живановић, спровео је Управи града Београда (специјалном одсеку) прву групу похапшених комуниста. Сутрадан је спроведена у Београд друга група ухапшених. У тој групи налазили су се: Александар Стојановић, Душан Виторовић – учитељ, Димитрије Стоиљковић, Сретан Стефановић и др. Петар Вучинић. По списку који је саставио са Параносом, Живановић је за сваког појединца написао налог за хапшење. Тако је за др. Вучинића, познатог под надимком „црвени лекар”, Управу полиције обавестио о следећем: „У смислу постојећег наређења Министарства унутрашњих послова наредио сам да се данас приведе Вучинић др Петар, лекар из Ниша. Именовани је приведен и задржан у притвору ове Управе, пошто је познат као комуниста и пропагатор”.⁴ Др Петар Вучинић је убрзо одведен у логор на Бањици где је стрељан августа 1941. године.

Јелена Главашки – од учитељице до ратне хероине

Јелена Главашки рођена је 21. јуна 1907. године у месту Бочару код Кикинде, као једна од пет кћери учитеља Веселина Главашког. Након завршене основне и грађанске школе уписала је учитељску школу у Суботици. Дипломирала је у Београду и прво радно место добија као учитељица у Чантавиру 1929. године. Након тога завршава забавиљски курс у Сарајеву и 1931. године се запошљава као забавиља у Пироту. У вароши поред Нишаве радила је око годину дана после чега се сели у Алексинац, где је радећи као забавиља васпитавала и малу Јеврејку Жени Лебл. Од тог тренутка њихови животи постали су судбински повезани. Још као дете, Јелена се развијала под утицајем свог стрица Чедомира Главашког, комунисте од 1919. године, и припадала је оној групи просветних радника који су са оснивањем учитељског комунистичког покрета постали његови најактивнији сарадници.⁵ Августа 1936. године премештена је за забавиљу основне школе „Учитељ Таса” у Нишу, где ју је убрзо затекао страшни ратни вихор и окупација. Са подизањем партизанског устанка, повезала се са групом напредних људи и започела сарадњу са њима. На тавану је имала писаћу машину и пресу и веома вредно радила на обради и умножавању материјала. Даноноћно је искуцавала билтене, огласе и обавештења. Илегални материјал је обично скривала између два преградна зида на тавану, тако да и код најдетаљнијих прегледа није падао у очи. Сем тога, њен стан у Хиландарској улици број 47. био је и свратиште напредних студената. Интелигентна и храбра, она је и са њима

⁴ Мирослав М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном Крсту у Нишу и стрељања на Будњу*, Београд: Институт за савремену историју, Ниш: Општински одбор Субнор, 1983, стр. 46.

⁵ ИАН, Збирка Вариа, бр. 881.

сарађивала и тиме умногоме помагала да пропагандни материјал увек стигне на време и одговори својој намени. Нацисти, који су после окупације почели обрачун са свима онима који су им сметали-били су немилосрдни. Прогони Јевреја кобно су се завршили за многе поштене родољубе. Јелена је тада у своју кућу довела девојчицу Јованку Лебл и склонила је од нацистичког суда смрти. Породица Лебл је живела у Алексинцу, где је отац инжињер Леон Лебл био управник алексиначких рудника угља. Тамо се родила Жени, којој је Јелена Главашки била васпитачица у забавишту. Породица Лебл се спријатељила са Јеленом, и то пријатељство се наставило и када су они прешли у Београд, а Јелена добила службу у Нишу. Када је 1941. године бомбардован Београд, породица Лебл је живела на Црвеном Крсту. Пред рат отац је мобилисан, капитулацију је дочекао као потпуковник Југословенске Краљевске војске, био је заробљен и послат у заробљенички логор у Немачкој. Брат Александар је са лажним документима успео да побегне у Сплит, који се налазио под италијанском управом, где је било безбедније за Јевреје. У стану је Жени остала са мајком, а ускоро им се придружила и бака Регина.⁶ Фашисти су одмах по окупацији почели да спроводе план о уништењу Јевреја. Уз помоћ домаћих колаборациониста прављени су спискови Јевреја и њихове имовине. Јевреји, мушкарци, масовно су спровођени у затворе и логоре из којих су одвођени на стратишта где су ликвидирани. На Сајмишту је основан још један логор, на земунској обали реке Саве. Од 8. до 12. децембра, за само пет дана, већина јеврејских жена, деце и старих спроведени су у нови логор. Јевреји из Баната били су међу првима који су морали да се пријаве Специјалној полицији у улици Џорџа Вашингтона. Бака Регина је добила позив за 10. децембар одакле је спроведена у логор на Сајмишту. Жени и њена мајка једине нису добиле позив, остале су саме у кући. Међутим, убрзо су се појавили Недићеви жандарми и уручили им позив да се јаве два дана касније, 12. децембра, на исто место одакле је и бака одведена у логор. Сутрадан, дан пре него што је требало да се јаве у Специјалну полицију, у кућу су дошли војници Вермахта да запечате део куће у којој је живела бака Регина. Њихов вучјак, Леди, покушала је да их нападне и том приликом војник је извадио пиштољ и пуцао у њу. Жени је рекла мајци да ће и њих тако исто убити и решила је да побегне. Нажалост, мајка и бака биле су угушене у специјално конструисаном камиону за ликвидацију Јевреја. Жени се упутила на железничку станицу где се налазио воз препун српских избеглица из Бачке. Имала је 14 година, девојчурак са кикама, помешала се са избеглицама и у мрежи за пртљаг отпутовала за Ниш. Воз је око поноћи стигао у Ниш, а избеглице су позване да се пријаве и кажу код кога ће боравити. Жени је напречац Јелену Главашки прогласила за своју тетку, једино није могла да се сети адресе где станује.⁷ Прошла је већ поноћ када су некако нашли теткину адресу и у пратњи крупног жандарма Жени је стигла до куће у којој је становала Јелена Главашки.

⁶ Милан Фогел, Милан Ристовић и Милан Кољанин, *Праведници међу народима – Србија*, Земун: Јеврејска општина Земун, 2010, стр. 56.

⁷ Исто, стр. 57.

Слика 2. Фотографија Јелене Главашки,
ИАН, Збирка Вариа

Јелена је становала на мансарди зграде у којој су скоро сви станови били реквирирани за немачке потребе. У стану је било веома загушљиво и топло. Јелена није крила од Жени да је активни члан покрета отпора. На тавану, између две преграде на зиду, скривала је писаћу машину, шапирограф и папир на коме је илегално штампала билтене, летке и друге материјале. Жени, иако су јој се склапале очи од умора, помагала је Јелени да одштампа нове летке. Кад је ујутру Јелена отишла да преда летке, Жени је одлучила да оде у Комесаријат за избеглице и тражи избегличку карту. Са избегличком картом на ново име и презиме, Јованка Лазић, требало је да без проблема добије у полицији и личну карту, али ни тамо нису поверовали да има више од шеснаест година. Поновила се сцена из комесаријата и Јованка је отишла да донесе две слике како би добила стални документ. Разрогачила је очи кад се пред фотографском радњом срела са комшијом из Београда. Пред њом је био човек у

униформи четника Косте Пећанца, препознао ју је по кикама. Комшија се сажалио и предложио да забораве сусрет. Кад се Јелена вратила с посла, Жени, тада већ Јованка Лазић, испричала је о ненаданом сусрету са комшијом из Београда. Пресуда је била болна, кике су морале да се отсеку. Кике су завршиле у пећи, а Јованка више није била дете, изгледала је старије. Јованка је неколико дана касније добила фотографије за легитимацију, а на њима су сер виделе разрогачене очи од страха због сусрета са комшијом четником. Јелена је забранила Јованки да излази у град. Јованка је од тада остајала код куће, била је човек за везу док је Јелена била на послу. На мансарди су често боравили партизани и илегалци који су по задатку долазили у Ниш. Нико није ни помислио да у реквирираној кући за Немце може да делује неко из покрета отпора и мансарда је често била привремено склониште или место за илегалне састанке. На мансарду је долазио и Миша Обрадовић, звани Зоран, вршилац дужности секретара Месног комитета партије. Никако се није допадао Јованки, што је она отворено рекла Јелени. Јелена је, пак, убеђивала Јованку да је он потребан Покрету и да треба да се лепо понаша према њему. Др Урош Јекић, у то време управник болнице за душевне болести, достављао је Јелени санитетски материјал за партизанске јединице. Тог 26. фе-

бруара 1943. Јелена је била на послу, а Јованка је сачекала партизана Ацу да презме санитарски материјал. Јованка га је питала зар се не плашо претреса. Аца је био смирен, рекао је Јованки да не брине, да је добро пазио и да га нико није пратио кад је долазио у њихову кућу. Заједно су изашли из стана, Аца је отишао својим путем, а Јованка је свратила код комшинице. Пришла је прозору и видела одједном да је цела улица блокирана. Бугарски војници, са бајонетима на пушкама, затворили су све пролазе. Јованка је изведена на улицу док је из града у исто време у пратњи бугарских војника стизала Јелена Главашки. Ухапшена је на послу. Њих две нису могле да приђу једна другој, између њих су се налазили бугарски војници, спроведене су према кући у којој су становале. Двориште куће било је пуно бугарских официра и војника⁸ Са официрима је весело ћаскао Миша Обрадовић – Зоран. На питање бугарског официра да ли познају Зорана, обадве су одговориле негативно. Зоран се само смешкао. Рекао им је ако га до тада нису упознале сада ће га упознати. Бугарски војници су претресли стан и нису нашли ништа. Компромитујући материјал је био скривен на тавану, али Јелена и Јованка су по пријави ухапшене. Док су чекале саслушање, одвојене на два краја ходника, из једне канцеларије су извукли пребијеног човека. Крвав траг је остајао иза њега, а он није могао ни главу да држи усправно. Јованка га је препознала, био је то партизан Аца. Нико га није пратио кад је долазио у кућу Јелене Главашки, већ су га чекали да са компромитујућим материјалом изађе из куће. Зоран је издао целу партијску организацију Ниша. Око деведесет илегалца је ухапшено, само мали број њих се спасао после Зоранове провале. Покидане су везе са партизанским одредима, који су убрзо били опкољени, преживели партизани су се повукли у Босну. На ред за саслушање су дошле Јелена Главашки и Јованка Лазић. Јелену су пребили толико да није могла да хода. Једва је стигла у затворску ћелију. Није одала никог. Сличну судбину је доживела и Јованка Лазић. Од пребијених активисткиња бугарски окупатори нису могли да сазнају ништа. Предали су их Немцима. Јованка Лазић је са ухапшеним илегалцима послата на рад у Немачку, а Јелена Главашки, слабијег здравственог стања, у концентрациони логор Црвени Крст у Нишу.⁹ Из логора су почетком 1944. године свакодневно одвођени заточеници на Бубањ, где су вршена стрељања. Јелена је била свесна шта се догађа али је, још увек пуна наде, писала сестри: „Рођена моја, већ 13 месеци како робујем. Није ми веруј ми тешко... Једино помисао на своје сету ми наноси... Шта ваша деца раде? Како би стегла Сашицу, Олгицу, вас све, јако, јако... Исхрана је добра, но ја више пасуљ и проју не могу да једем. Моје пријатељице ми шаљу храну редовно... Тебе молим...да ми се сваки 3. дан шаље хлеб. Не пиши отворено. Ово писмо на милион комада поцепај... Ја сам тражила да идем у Немачку. Неће да ме шаљу... Постоји вероватноћа да смо ми, нас 5, избачене из списка за Немачку, те ћемо бити изведене на стрељање. Ја сам већ постала апатична на све.

⁸ Исто, стр. 57.

⁹ Исто, стр. 59.

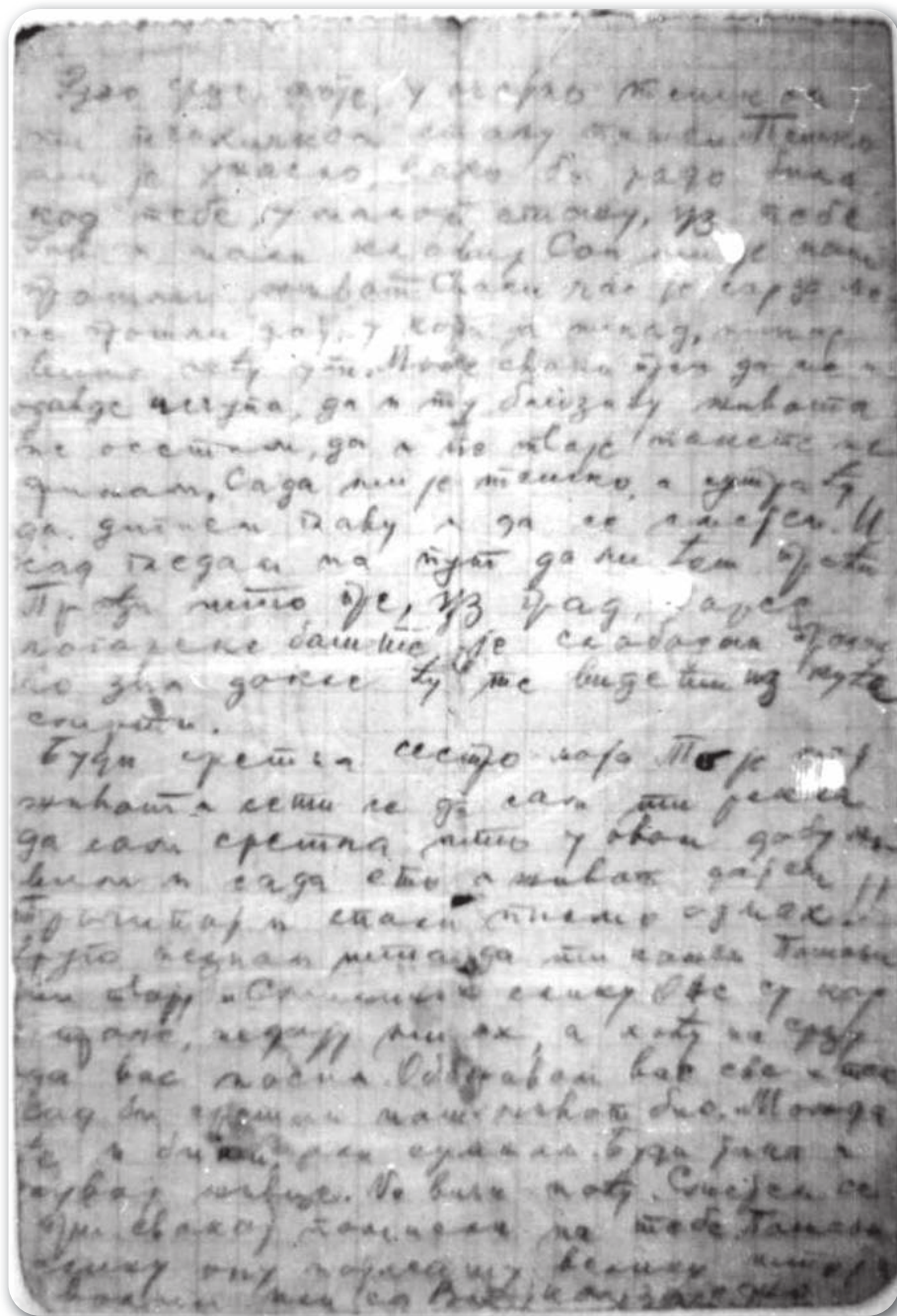
Већ ме ништа не вређа нити плаши... Често ми прскају груди у немачком бесу... жив леш... била сам као тица на грани... томе ће бити крај. Сад би нека интервенција можда помогла. Ако можеш покушај... Немој туговати за мношћем...ако имаш

конце, беле и црне, пошаљи...Љуби вас све, све... Ваша Јела". Нису се никада више среле. Јелена је у групи „активних комунистичких бандита” стрељана на Бубњу 12. јуна 1944. године као одмазда за убијеног Немца Аугуста Рогалеа. Рат се ближио крају. Комесар новоформираног партизанског одреда парадировао је на белом коњу. Из Босне су се вратили малобројни преживели партизани и препознали комесара: Миша Обрадовић – Зоран. Издајник је одмах изведен пред преки суд и после извршене провере стрељан. Јованка Лазић је дочекала крај рата у гестаповском затвору у Берлину. Чекала је на извршење смртне пресуде када су руски војници стигли у Берлин. Жени Лебл, алијас Јованка Лазић, поново је била слободна. Вратила се у Београд 1. јуна 1945. године. Јелена Главашки проглашена је 1987. године за „Праведника међу народима”.¹⁰

Слика 3. Фотографија Јелене Главашки и Жени Лебл

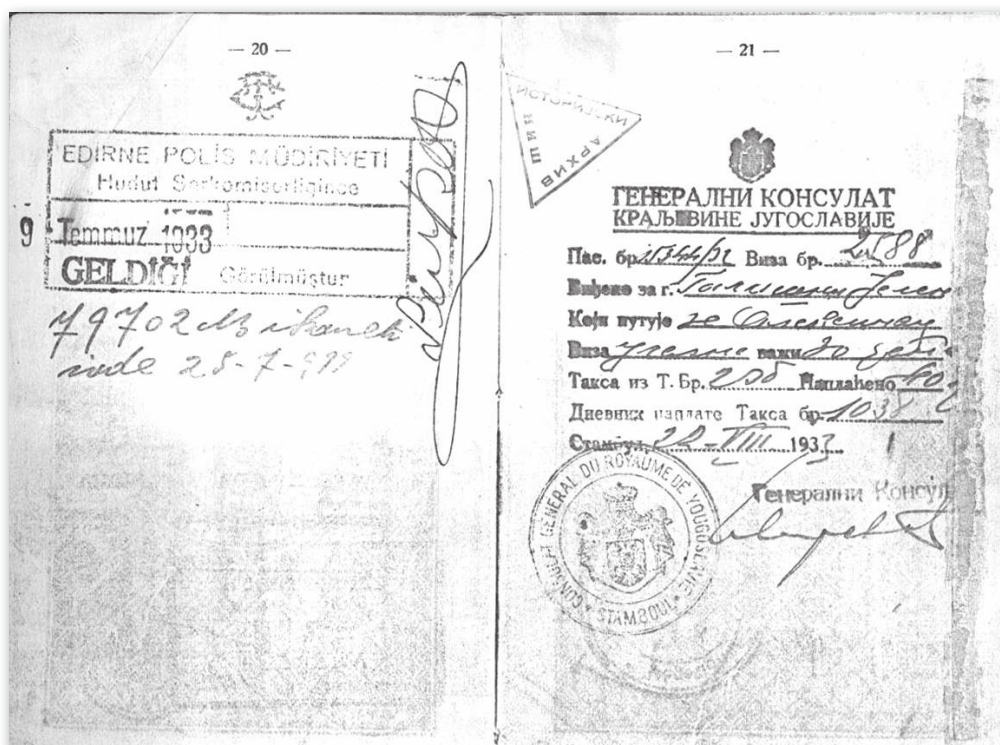
¹⁰ Исто, стр. 60.

Слика 4. Писмо Јелене Главашки упућено сестри Ружи из логора, ИАН, Збирка Вариа

Слике 5 и 6. Фотографије Јелене Главашки, ИАН, Збирка Вариа

Слика 7. Пасош Јелене Главашки, ИАН, Збирка Вариа

Резиме

Доктор Петар Вучинић чије име носи једна од улица у нишкој општини Медијана, рођен је у селу Рогами недалеко од Подгорице, 29. јула 1878. године. Петар је у Нишу завршио 4. разреда гимназије и у 5. разреду добио руску стипендију. Са једном групом црногорских ученика одлази у Русију. Тамо је похађао семинарију у Кијеву која је имала ранг гимназије. Ту је сазнавао и прихватао социјалистичке идеје и залазио у прве тајне социјалистичке кружоке. За неке од ученика ове школе касније је причао своме сину, описујући их као вође Октобарске револуције и истакнуте политичаре совјетске државе. По завршеној семинарији прешао је у Москву где уписује студије медицине.

У Србију се вратио као лекар 1912. године и учествовао као санитетски официр и у Балканском и у Првом светском рату. У Војној болници у Нишу је 1915. године радио као санитетски мајор где је предано и пожртвовано лечио српске војнике рањенике и оболеле од тифуса. По ослобођењу је радио као окружни лекар у Пећи и предавао је хигијену у Пећкој гимназији, која је била врло погодно тло за примање социјалистичких идеја и сазнања о успелој Октобарској револуцији, о совјетима радника и сељака, о колективизацији, колхозима и совхозима, Лењину. Био је кандидат на комунистичкој листи на изборима за уставотворну скупштину. Ови избори су показали да комунисти представљају велику снагу у земљи што је владу јако уплашило те је донела „Обзнану”, закон против комуниста у Југославији. Петар је изгубио државну службу и више је никада није имао. Када је преко радио таласа саопштена вест да су почеле војне операције на Источном фронту, сазвана је у Београду конференција представника окупаторске и квинслишке управе. Предвиђала се појачана активност КПЈ. Шеф немачке окупационе управе у Србији ваздухопловни генерал Штедер инсистирао је да хапшења почну истог дана. Када је преко радио таласа саопштена вест да су почеле војне операције на Источном фронту, сазвана је у Београду конференција представника окупаторске и квинслишке управе. Предвиђала се појачана активност КПЈ. Шеф немачке окупационе управе у Србији ваздухопловни генерал Штедер инсистирао је да хапшења почну истог дана. Већ 3. јула 1941. године, шеф Општег одсека Управе полиције Мирко Живановић, спровео је Управи града Београда (специјалном одсеку) прву групу похапшених комуниста. Сутрадан је спроведена у Београд друга група ухапшених. У тој групи налазили су се: Александар Стојановић, Душан Виторовић-учитељ, Димитрије Стоиљковић, Сретан Стефановић и др Петар Вучинић. Др. Петар Вучинић је убрзо одведен у логор на Бањици где је стрељан августа 1941. године.

Јелена Главашки рођена је 21. јуна 1907. године у месту Бочару код Кикинде, као једна од пет кћери учитеља Веселина Главашког. Након завршене основне и грађанске школе уписала је учитељску школу у Суботици. Дипломирала је у Београду и прво радно место добија као учитељица у Чантавиру 1929. године. Након тога завршава забавиљски курс у Сарајеву и 1931. године се запошљава

као забавиља у Пироту. У вароши поред Нишаве радила је око годину дана после чега се сели у Алексинац, где је радећи као забавиља васпитавала и малу јевреј -ку Жени Лебл. Августа 1936, године премештена је за забавиљу основне школе „Учитељ Таса” у Нишу, где ју је убрзо затекао страшни ратни вихор и окупација. Са подизањем партизанског устанка, повезала се са групом напредних људи и за-почела сарадњу са њима. Прогони Јевреја кобно су се завршили за многе поштене родољубе. Јелена је тада у своју кућу довела девојчицу Јованку Лебл и склонила је од нацистичког суда смрти. На мансарду је долазио и Миша Обрадовић, звани Зоран, вршилац дужности секретара Месног комитета партије. Никако се није допадао Јованки, што је она отворено рекла Јелени. Јелена је, пак, убеђивала Јо-ванку да је он потребан Покрету и да треба да се лепо понаша према њему. Зоран је издао целу партијску организацију Ниша. Око деведесет илегалца је ухапше-но. Јованка Лазић је са ухапшеним илегалцима послата на рад у Немачку, а Јелена Главашки, слабијег здравственог стања, у концентрациони логор Црвени Крст у Нишу. Јованка Лазић је дочекала крај рата у гестаповском затвору у Берлину. Чекала је на извршење смртне пресуде када су руски војници стигли у Берлин. Жени Лебл, алијас Јованка Лазић, поново је била слободна. Вратила се у Београд 1. јуна 1945. године. Јелена Главашки проглашена је 1987. године за „Праведника међу народима”.